

До славного ювілею

ЖИТТЯ ПІД СУЗІР'ЯМ НАУКИ (до 80-річчя від дня народження академіка НАН України Віталія Скляренка)

14 серпня 2017 року виповнилося 80 років одному з найвидатніших українських мовознавців другої половини ХХ — початку ХХІ ст., широко знаному не лише в Україні, а й за її межами, доктору філологічних наук (1983), професору (1992), академіку НАН України (2003), заслуженому діячеві науки і техніки України (2003), директору Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (1996–2017), заступнику академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України (1993–1999), академіку-секретарю Відді-

лення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України (2004–2008), раднику Президії НАН України (з 2009 р.), голові Експертної ради ВАК України з питань мовознавства, головному редакторові журналу «Мовознавство» (з 2007 р.), лауреату премії ім. О. О. Потебні НАН України (2001), нагородженому орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2007), відзнаками НАН України «За наукові досягнення» (2007), «За підготовку наукової зміни» (2012), знаком «Відмінник освіти України» (2007) **Віталію Григоровичу Скляренку.**

Народився Віталій Скляренко 1937 року в с. Новомиколаївка Новоукраїнського району на Кіровоградщині в родині вчителів. По завершенні навчання на філологічному факультеті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (1959) працював учителем, директором середньої школи, інспектором райвно. Вступивши до аспірантури Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні в 1963 році, молодий учений ґрунтовно почав займатися науковою діяльністю під керівництвом видатного мовознавця, академіка НАН України О. Мельничука. Після здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук В. Скляренко залишився в Інституті, працював молодшим, старшим і провідним науковим співробітником, заступником директора з наукової роботи, директором, нині він — почесний директор та радник при дирекції Інституту.

Віталій Григорович Скляренко має визначні досягнення в галузі балто-слов'янської і праслов'янської акцентології, історичної акцентології української мови, історії української мови.

Зацікавлення вченого українською та слов'янською порівняльно-історичною акцентологією сформувалося під впливом наукових праць академіка Л. Булаховського. В. Скляренко першим у слов'янському мовознавстві почав системно досліджувати історію акцентуації кожної частини мови від праслов'янського періоду до нашого часу, що реалізовано в ґрунтовних монографіях «Історія акцентуації іменників а-основ української мови» (1969), «Історія акцентуації іменників середнього роду української мови» (1979), «Нариси з історичної акцентології української мови» (1983), «Історія українського наголосу. Іменник» (2006), які ознаменували новий етап у розвитку вітчизняної науки про наголос. Учений ретельно проаналізував основні історичні закономірності наголошування іменників на матеріалі східнослов'янських акцентованих пам'яток і сучасних говорів.

Робота В. Скляренка «Праслов'янська акцентологія» (1988) — це результат його

багаторічної праці в галузі праслов'янської і балто-слов'янської акцентології. Основна дослідницька увага зосереджена на природі праслов'янських інтонацій, що дало змогу осмислити дію праслов'янських акцентологічних законів, трансформацію інтонацій у слов'янських мовах, висвітлити походження й розвиток праслов'янських інтонацій та акцентних парадигм, реконструювати пізньопраслов'янську акцентну систему. У першому розділі розглянуто питання походження й розвитку праслов'янських інтонацій; у другому реконструйовано акцентні парадигми імен та дієслів, встановлено, яким словам була властива та чи інша акцентна парадигма. Третій розділ присвячено праслов'янській акцентуації похідних утворень. Робота написана на значному фактичному матеріалі, зібраному з давніх слов'янських пам'яток і сучасних слов'янських мов (зі стародруків, словників, діалектних записів, поетичних творів). В. Скляренко по-новому пояснив низку акцентологічних явищ і процесів. Пізньопраслов'янська акцентна система — вихідна для становлення акцентних систем слов'янських мов. Реконструювавши її, автор заклав підвалини для створення в майбутньому історичних акцентологій кожної слов'янської мови.

Поява цієї праці дала підстави стверджувати існування київської акцентологічної школи поряд з московською та санкт-петербурзькою. Усі три школи принципово різні за теоретичними настановами, але в різних підходах до проблеми закладена, на думку вченого, сила сучасної науки. Ця студія заслужено нагороджена премією імені Олександра Потебні Президії НАН України (2001).

В. Скляренко прагне якнайглибше дослідити те історичне тло, на якому поставили акцентні системи української та інших слов'янських мов. У капітальному академічному виданні «Історія української мови» (том «Фонетика») (Київ, 1979) міститься його нарис «Праслов'янські інтонації та їх відбиття в українській мові». Як зазначалося вище, у 2006 році побачила світ ще одна фундамен-

тальна праця вченого «Історія українського наголосу. Іменник». У ній автор підсумував свої здобутки в цій галузі, врахував позиції й думки попередніх дослідників. Іменники (непохідні і похідні) згруповано за давніми акцентними парадигмами, визначено склад кожного акцентного типу, наведено якнайповніший список праслов'янських утворень різних типів. Наголос кожного іменника в усіх його історичних і діалектних варіантах простежено від праслов'янських часів до наших днів, встановлено основні тенденції наголошення. Монографія насичена українським мовним матеріалом, поданим на тлі фактів з інших слов'янських мов; у ній використано матеріали акцентованих пам'яток XVI—XVIII ст. та словників української мови XIX—XX ст., українську класичну поезію, діалектологічні праці. Жодна слов'янська мова не має такого ґрунтового історико-акцентологічного дослідження.

Надзвичайно вагомими є здобутки ювіляра в галузі етимології. Унікальна лексикографічна праця «Етимологічний словник української мови» в семи томах (ЕСУМ), де В. Складенко є співавтором та співредактором, стала видатним надбанням українського мовознавства і по праву вважається одним з найкращих у слов'янському світі серед словників такого типу. У цьому фундаментальному виданні подається етимологія й характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етніми і власні імена людей, поширені в Україні. У кожній словниковій статті вказано відповідники українських коренів і словоформ в інших слов'янських та індоєвропейських мовах. Укладати словник почали ще в 1964 році, задовго до виходу першого тому. Спочатку було сформовано реєстр слів — на основі шеститомного «Українсько-російського словника», «Словаря української мови»

Б. Грінченка, «Малорусько-німецького словаря» Є. Желехівського та С. Недільського, а також усіх наявних на той час словників діалектної лексики. Складність полягала в тому, що словник містить лексику з понад 250 мов (включно з наріччями й діалектами), і чи не в кожній з них є якісь особливі символи. Загальний обсяг словника (без покажчиків) — 300 умовних друкованих аркушів.

Він має не лише мовознавче, а й велике загальнокультурне значення, оскільки містить точні, вивірені, науково обґрунтовані відомості про те, як, коли та з яких джерел сформувався лексикон української мови. ЕСУМ дає правильне уявлення про розгалужену, багатоступеневу спорідненість індоєвропейських мов і реальне місце української мови серед них. Видання призначене як для фахівців з етимології, так і для всіх, кого цікавить історія української лексики. Наукові розвідки етимологів дають змогу точніше відтворити дописемну історію України, локалізувати прабатьківщину слов'ян, простежити контакти наших предків з іншими народами найдавнішої доби. Чимало корисного етимологія може повідомити дослідникам матеріальної та духовної культури минулих епох.

До «Етимологічного словника української мови» В. Складенко написав понад 2500 статей. Видані впродовж 1982—2012 років шість томів словника дістали високу оцінку вітчизняних і зарубіжних науковців. ЕСУМ, за свідченням фахівців, є найбільшим за обсягом і найкращим з усіх етимологічних словників окремих слов'янських мов.

Видатні заслуги В. Складенка в укладанні орфографічних, чи правописних, словників, які є найпопулярнішими, найбільш масовими й типовими серед інших різновидів лексикографічних видань. Вони необхідні як у навчальному процесі, так і на інших теренах мовної культури українців. Мовознавець, зокрема, здійснював відповідальне редагування значних за обсягом академічних словників, а саме сьомого й восьмого перероблених і доповнених видань «Український орфографічний словник» (УОС

VII * і УОС VIII **). Ці публікації відображають лексику української літературної мови початку ХХІ ст. Обсяг словників — близько 172 і 174 тис. слів. Це нормативні видання, у яких правила написання слів, їх наголос та граматична характеристика узгоджені з принципами сучасного українського правопису.

Розгадування таємниць слова стало для невтомного етимолога повсякденною справою. Перу Віталія Григоровича належать етимологічні розвідки, які протягом багатьох років регулярно з'являлися на сторінках журналу «Мовознавство». Ці публікації відзначаються широтою залученого матеріалу, оригінальним авторським поглядом і переконливістю аргументів.

Ще один важливий напрям наукових інтересів В. Скляренка реалізовано в його резонансних монографіях, які здобули схвальні відгуки та рецензії: «“Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”» (2003) та «Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження» (2006).

Цілковитою закономірною, що дослідника захопив текст «Слова о полку Ігоревім». Над пам'яткою працювало кілька поколінь учених, але досі не витлумачено чимало місць у її тексті. Саме їм В. Скляренко присвятив монографію «“Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”». Книга здобула великий успіх у лінгвістів і широкого читацького загалу. Із властивою йому ретельністю Віталій Григорович систематизує й критично оцінює гіпотези попередників, переконливо обґрунтовує власні версії. Дослідник широко залучає факти української та інших слов'янських мов, спирається на здобутки етнографії, історії, фольклору, міфології. У стрункій і наочній формі представляє він

нове прочитання 41 «темного місця». Автор завершує монографію власним перекладом «Слова...» сучасною українською мовою. Книга, за словами рецензента, «приваблює точністю лінгвістичного аналізу, переконливістю інтерпретацій, чіткістю авторської позиції. Справжня науковість поєднується з простою й доступністю викладу».

Новаторськими в шерезі концепцій походження ключових для вітчизняної гуманітаристики термінів «Україна», «Русь» стали історико-етимологічні їх інтерпретації В. Скляренком. Вдаючись до реконструкції найдавніших праслов'янських форм слова «Україна», дослідник опирається на широке семантичне поле цього давнього терміна та подає нові переконливі й належно аргументовані його етимології, уґрунтовані на копіткій роботі з джерелами та версіями попередників ***.

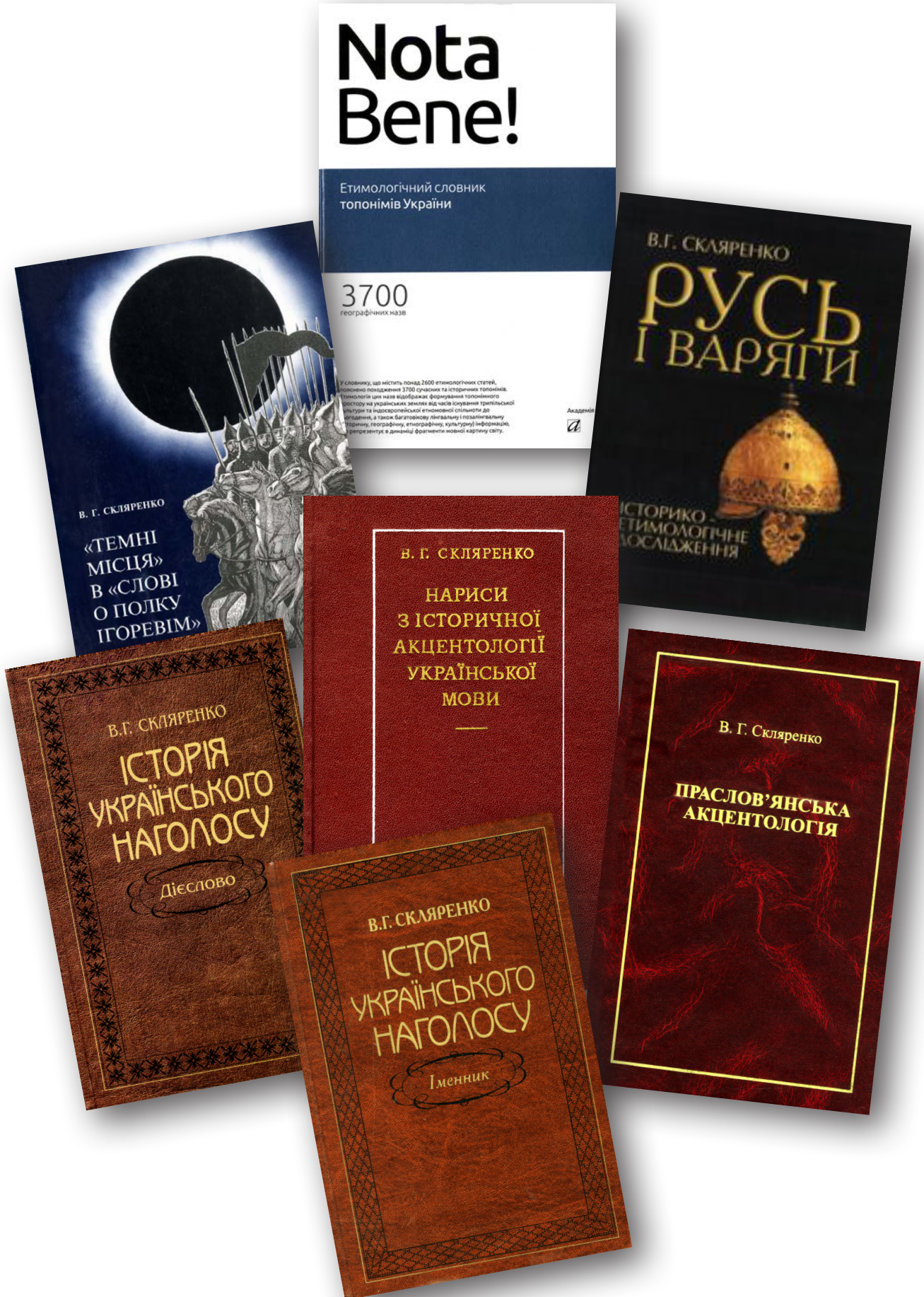
Ці вміння талановитого й невтомного дослідника, котрий успішно розкриває найскладніші термінологічні таємниці, узаasadнені на його аналітичних підходах, прискіпливому прочитанні джерел та поважному ставленні до всіх попередніх концепцій і гіпотез (із залученням мовних історико-етнографічних та фольклорно-міфологічних фактів). Вони найефективніше використані при написанні статей, а згодом і при підготовці монографічного видання з етимології слів «Русь» і «варяги» ****. Проаналізувавши як вдумливий історіограф десятки версій попередників щодо розгадки походження терміна «Русь», В. Скляренко зупиняється, слідом за С. Шелухіним, Б. Унбегауном, О. Прицаком, на кельтській інтерпретації, наводячи переконливі аргументи про помилковість скандинавської версії його походження. Хоча праця й написана на історіографічному огляді існуючих дотепер численних історичних та етимологічних розвідок, проте вона не є суто історіографічною студією, адже в ній поставлено і принципово

* Український орфографічний словник: близько 172 000 слів / уклали: В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун ; за ред. В. Г. Скляренка. — Вид. 7-е, переробл. і допов. — Київ : Довіра, 2007. — 983 с.

** Український орфографічний словник: близько 174 тис. слів / уклали: В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун ; за ред. В. Г. Скляренка. — Вид. 8-е, переробл. і допов. — Київ : Довіра, 2008. — 997 с.

*** Скляренко В. Г. Україна: походження назви // Вісник МАУ. — 1991. — № 1. — С. 66–72.

**** Скляренко В. Г. Русь і варяги : історико-етимологічне дослідження. — Київ, 2006. — 118 с.

по-новому розв'язано проблему кількасотлітньої давності — походження слова «Русь»; обґрунтовано версію про його виникнення в середовищі прибалтійських слов'ян з острова Рюген, назва яких походить від назви одного з кельтських племен — рутени, або руси, котрі брали участь в етногенезі слов'ян цього острова. Міграція кельтів із заходу на схід та їх з'ява у вигляді професійних оборонців слов'ян — мешканців Балтійського помор'я — спричинилася до їх інтеграції, а згодом асиміляції в слов'янському середовищі. Увагу дослідника привертає також історія азово-чорноморських русів — кельтів, які освоїли дніпровський шлях «з варяг у греки» і нащадками яких, на думку вченого, стали запорізькі козаки. Академік Складенко таким чином переконливо обґрунтовує думку про кельтське походження назви «Русь» та про доцільність комплексного розгляду проблеми трьох груп русів: острова Рюген (західно-слов'янсько-кельтська Русь); Півдня (східно-слов'янсько-кельтська Азовсько-Чорноморська Русь); Києва (Київська Русь).

Нові й достатньо аргументовані коментарі даються вченим і щодо походження терміна «варяги», на думку якого, ця назва також виникла у середовищі прибалтійських слов'ян і заперечує її староскандинавське походження.

Безперечно, що дослідження В. Складенка є новим словом в інтерпретації давньої і різно-

інтерпретованої проблеми, оскільки воно дає найпереконливіші і найґрунтовніші трактування виникнення назв «Русь» і «варяги». Монографія знайшла широку підтримку й розуміння читачів та породжує нові імпульси в подальшому науково-концепційному висвітленні походження наголошених термінів.

Численні наукові праці принесли шановному ювілярові заслужене визнання і в Україні, й далеко за її межами, стали цінним надбанням лінгвістичної славістики. Користуючись непересічною повагою та авторитетом серед колег і широких наукових кіл України та світу, самовіддано й плідно працюючи на науковій та управлінській ниві як очільник провідного мовознавчого інституту країни впродовж цілого двадцятиріччя, В. Складенку вдалося піднести престиж українського мовознавства на європейський рівень, утворити власну вагому віху, цілу епоху в українському порівняльно-історичному мовознавстві. Високий професіоналізм, ґрунтовність, доброзичливість та порядність академіка В. Складенка належать до особливих чеснот, якими Бог сповна обдарував його — одного з велетів української науки, які тримають на плечах її підвалини, аби на їхніх значних здобутках продовжували розвиватися та виховуватися цілі покоління вчених.

З роси і води Вам, дорогий ювіляре!
Многая літа!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського